

Ιπποκρατική Συλλογή: «Περί ιερής νόσου» Απόψεις για την επιληψία

Ανδρέας Κηρυτόπουλος¹, Μαγδαληνή Κρομμύδα², Παναγιώτης Μπερεδής³

1 Α΄ Νευρολογική Κλινική ΠΓΝΘ ΑΧΕΠΑ, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη

2 Νευρολογική Κλινική ΓΝΘ Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκη

3 Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Πέτρας Ολύμπου, Κατερίνη

Περίληψη

Το «Περί ιερής νόσου» θεωρείται ένα από τα πιο ενδιαφέροντα κείμενα που έχουν σωθεί από την αρχαιότητα. Αποτελεί σημαντικό έργο της Ιπποκρατικής συλλογής και χαρακτηρίζεται ως ορόσημο στην ιστορία των επιστημών. Ο συγγραφέας του καταφέρνει αναμφίβολα να ξεπεράσει την εποχή του και να έρθει σε άμεση σύγκρουση με επικρατούσες δοξασίες που εμποδίζουν την ορθολογική άσκηση της ιατρικής. Δεν διστάζει να απομυθοποιήσει μια νόσο που για την πλειονότητα των συμπολιτών του θεωρείται «ιερή» και απρόσιτη, αποκαλύπτοντας μάλιστα τα αθέμιτα κίνητρα και τη σκοπιμότητα των αγυρτών. Αναγνωρίζει τη σημασία του εγκεφάλου για τον ανθρώπινο οργανισμό, τοποθετεί ορθά σε αυτόν την έδρα των συναισθημάτων και των ανώτερων νοητικών λειτουργιών και εντοπίζει εύστοχα την οργανικότητα των ψυχικών παθήσεων.

Αν εξαιρέσει κανείς την αιτιολογία της νόσου, η περιγραφή των επιληπτικών κρίσεων, η ταξινόμησή τους και οι σκέψεις του συγγραφέα για κληρονομική προδιάθεση της πάθησης αποτελούν πραγματικά επιστημονικά δεδομένα. Το «Περί ιερής νόσου» αποτελεί ένα επαναστατικό -για τα δεδομένα της εποχής του- σύγγραμμα υψηλής επιστημονικής σκέψης που προσεγγίζει την έννοια της υγείας με ευρύ και διορατικό τρόπο, συμπεριλαμβάνει σε αυτή όλο το φάσμα της ψυχικής και νοητικής ισορροπίας, αποδίδει την ασθένεια σε διαταραχές της φυσιολογίας, καταδικάζει «τη μωρία και την αδιάντροπη αγυρτεία» και επιχειρεί να εξηγήσει την φύση της ασθένειας με ορθολογικό τρόπο. Τέλος, αντιπροσωπεύει ένα σπάνιο και ανεκτίμητο κληροδότημα στην παγκόσμια πνευματική παρακαταθήκη καθώς υπενθυμίζει στην επιστημονική κοινότητα τους σκόπελους στην πρόοδο του ανθρώπινου πολιτισμού και την γενναία επιμονή του ανθρώπου στον αγώνα για γνώση και αλήθεια.

Λέξεις κλειδιά: Ιπποκρατική Συλλογή, Περί ιερής νόσου, επιληψία

Hippocratic Corpus: "On the Sacred Disease" Views on Epilepsy

Andreas Kirytopoulos¹, Magdalini Krommyda², Panagiotis Beredimas³

1 1st Department of Neurology, Aristotle University, AHEPA Hospital, Thessaloniki, Greece

2 Department of Neurology, Papageorgiou Hospital, Thessaloniki, Greece

3 Psychiatric Hospital of Petra Olympos, Katerini, Greece

Abstract

"On the Sacred Disease" is thought to contain one of the first recorded observations of epilepsy in humans and is described as a milestone in the history of science. The author of this treatise certainly manages to overcome the legacy of his era and comes into direct conflict with prevailing beliefs that hinder the rational practice of medicine. He does not hesitate to demystify a disease that for most of his fellow citizens is considered "sacred" and unapproachable. He recognizes the importance of the brain and identifies it as the seat of emotions and higher mental functions and accurately perceives the organic causes of mental illness. The description of seizures, their classification and the thoughts of the writer upon the hereditary predisposition of the disease are real scientific data. He even reveals the fraudulent motives of dishonest practitioners and condemns quackery. This turn from a supernatural to a naturalistic explanation is considered a major break in the history of medicine. "On the Sacred Disease" is a revolutionary book of high scientific value that approaches the concept of health in a broad and insightful way, attributes the disease to disorders of physiology, condemns "the foolish and shameless quackery" and attempts to explain the nature of the disease in a rational manner. Finally,

this treatise of the Hippocratic collection represents a rare and priceless spiritual heritage to the world that reminds to the scientific community the barriers in the progress of human civilization and the brave human persistence in his struggle for knowledge and truth.

Key words: Hippocratic corpus, On the Sacred Disease, Epilepsy

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιπποκράτης ο Κῶος: *“Ιπποκράτης γένει μὲν ἦν Κῶος, υἱὸς Ἡρακλείδα καὶ Φαιναρέτης, εἰς Ἡρακλέα καὶ Ἀσκληπιὸν τὸ γένος ἀναφέρων... γεννηθεὶς, ὡς δὲ Σωρανὸς ὁ Κῶος ἐρευνήσας τὰ ἐν Κῶ γραμματοφυλακεῖα προστίθησι... μὴνὸς Ἀγριανίου ἐβδόμη καὶ εἰκοστῇ...”*^{1*}

Ο Ιπποκράτης γεννήθηκε στις 27 του μηνός Αγριανίου¹ του 460 π.Χ στην Κω και έζησε στην Ελλάδα^{2,3} κατά τον ονομαζόμενο « χρυσό αιώνα », στην διάρκεια του οποίου παρατηρήθηκε μεγάλη δραστηριότητα και άνθηση σε όλα τα πεδία της γνώσης ενώ αναδείχθηκαν πολλοί μεγάλοι άνδρες όπως ο Σοφοκλής, ο Ευριπίδης και ο Θουκυδίδης. Αφού μαθήτευσε αρχικά δίπλα στον πατέρα του και μυήθηκε στα μυστικά της ιατρικής τέχνης, στην συνέχεια συνέχισε την εκπαίδευσή του δίπλα στον Ηρόδοτο, τον Γοργία, τον ρήτορα Λεοντίνο και το Δημόκριτο τον Αβδηρίτη. Περίοδευσε, όπως αναφέρεται και όπως ήταν το σύνθημα, στη Θεσσαλία, τη Θράκη, τη Θάσο, τη Σκυθία, πιθανώς δε και στην Αίγυπτο, εξασκώντας την ιατρική τέχνη³. Η φήμη του απλώθηκε γρήγορα και υπήρξε περίδοξος σε όλη την Ελλάδα και πέρα από τα όριά της, μέχρι την κραταιά Περσία. Θεωρείται ο πρώτος που θεμελίωσε την επιστημονική ιατρική και επιχείρησε μια συστηματική ταξινόμησή της καθώς και μια μεθοδευμένη θεραπεία των νοσημάτων, όπως μνημονεύει και ο Γαληνός: «πρώτος εξήνεγκε την τελείαν παρ’ Ἑλλήσιν ιατρικὴν»⁴ ή σε άλλο σημείο «μαθήσεται γάρ ως ορθή μεν οὖν πρῶτος ἀπάντων Ἰπποκράτης ἐχρήσατο»⁵.

Για τον Γαληνὸ ο Ιπποκράτης είναι «Θεῖος», μέγιστος των γιατρών και πρώτος των φιλοσόφων ενώ η μορφή του Ιπποκράτη ως «Πατέρα της Ιατρικής» παραμένει ισχυρή όχι μόνο στους ιστορικούς κύκλους της αρχαιότητας αλλά και στη σύγχρονη εποχή. Εξάλλου, με την αντιγραφή των κειμένων του, οι ιδέες του Ιπποκράτη επιβίωσαν κατά τους Δυτικούς και Ανατολικούς Μέσους χρόνους και τις κληρονόμησαν οι γιατροί της Αναγέννησης, δίνοντας τις πρώτες ωθήσεις και τοποθετώντας τα πρώτα θεμέλια για το σύγχρονο οικοδόμημα της ιατρικής επιστήμης⁶.

Περὶ ἱερῆς νόσου

Το «Περὶ ἱερῆς νόσου» θεωρεῖται σήμερα ένα από τα πιο ενδιαφέροντα κείμενα που έχουν σωθεῖ από την αρχαιότητα. Αποτελεῖ σημαντικό έργο της Ιπποκρατικής συλλογῆς και χαρακτηρίζεται ως ορόσημο όχι μόνο για την ιατρική αλλά και για την ιστορία των επιστημῶν γενικότερα. Έχει ληχθεῖ ότι το συγκεκριμένο

κείμενο εκφράζει «τον διαρκή αγώνα που διεξάγουν οι επιστημονικά σκεπτόμενοι άνθρωποι εναντίον της δεισιδαιμονίας, της μωρίας και της αδιάντροπης αγυρτείας»^{2,3}.

Αρκετοὶ μελετητὲς υποστηρίζουν ότι το «Περὶ ἱερῆς νόσου» πιθανῶς να ανήκει σε κάποιον από τους διακεκριμένους μαθητὲς του Ιπποκράτη και όχι στον ἴδιο (Ε. Littré⁷, C. Fredrich⁸, H. Gossen⁹, L. Eldestein¹⁰, W.H. Jones¹¹ κ.α). Οι περισσότεροι από τους ειδικούς ερευνητὲς που ασχολήθηκαν και εξακολουθοῦν να ασχολοῦνται με το έργο, υποστηρίζουν ότι ο συγγραφέας του, ακόμα και αν δεν είναι ο Ιπποκράτης, είναι ένας τυπικός εκπρόσωπος της σχολῆς της Κω. Υπάρχουν ὅμως και υποστηρικτὲς της ἀποψῆς ότι το έργο παρουσιάζει γνωρίσματα που είναι χαρακτηριστικά της σχολῆς της Κνίδου, η οποία αναπτύχθηκε στη νοτιοδυτική ακτή της Μικρῆς Ἀσίας και ἦταν λίγο παλαιότερη από τη σχολή της Κω¹². Το βέβαιο είναι ότι «ο άνθρωπος που μιλά σ’ αυτό το έργο είναι ένας γνήσιος Ἑλληνας, ένας αθηναῖα φωτισμένος νους, που νέος ἀκόμη προσπαθεῖ να σύρει μια ευκρινή διαχωριστική γραμμὴ ἀνάμεσα στη δεισιδαιμονία και την επιστημονική γνώση καθορίζοντας με ακρίβεια τις σχέσεις που υπάρχουν ἀνάμεσα στο θεῖο και τη φύση»¹³.

Οι δοξασιὲς και η φυσιοκρατική υπόθεση

Ο συγγραφέας ξεκινάει την αναφορά του στην πάθηση εκφράζοντας την πεποίθηση ότι δεν πρόκειται για ασθένεια θεϊκής προέλευσης, τουλάχιστον όχι σε μεγαλύτερο βαθμὸ συγκριτικά με τις υπόλοιπες, ούτε πιο ἱερή. «Περὶ μὲν τῆς ἱερῆς νόσου καλεομένης ὧδ’ ἔχει οὐδὲν τί μοι δοκεῖ τῶν ἄλλων θειοτέρη εἶναι νόσων οὐδὲ ἱερωτέρη, ἀλλὰ φύσιν μὲν ἔχει ἦν καὶ τὰ λοιπὰ νοσήματα, ὅθεν γίνεται»(Περὶ ἱερῆς νόσου, Littré VI, σελ. 351, κεφ. 1 στ. 1-3)⁷. Εξάλλου, κάθε αρρώστια έχει φυσικό αίτιο και χωρίς φυσικό αίτιο τίποτα δεν υπάρχει: «Ἐκαστον δε ἔχει φύσιν των τοιούτων και οὐδὲν ἀνευ φύσεως γίγνεται» (Ιπποκράτους: Περὶ Ἀέρων, Ὑδάτων, Τόπων, Littré II, σελ. 78, κεφ. 22).

Αναγνωρίζει πως είναι παράξενη η φύση της, γεγονός που μπορεί να εξηγήσει τις δοξασιὲς που τη συνοδεύουν, τονίζει ὅμως πως μια τέτοια προσέγγιση δεν έχει καμιά σχέση με την πραγματική της ουσία. Προσανατολίζει ἀντιθέτως την αντιμετώπισή της προς τελείως λανθασμένη κατεύθυνση. Με το ἴδιο σκεπτικό που η συγκεκριμένη νόσος βαπτίζεται ἱερή και χαρακτηρίζεται ως θεόσταλητη, θα ἔπρεπε να θεοποιηθεῖ και πλήθος ἄλλων «περίεργων» και ανεξήγητων παθήσεων ὅπως είναι οι ψυχικές ασθένειες ή οι περιοδικὸι πυρετοί.

^{1*} Ο μήνας Ιανουάριος

Ο τίτλος της «ιερής νόσου» έχει αποδοθεί κατά κύριο λόγο στην επιληψία από ανθρώπους του τύπου των «μάγων και εξαγιστών», ενάντια στους οποίους ο συγγραφέας ασκεί σφοδρή κριτική. **«Ἐμοὶ δὲ δοκέουσιν οἱ πρῶτοι τοῦτο τὸ νόσημα ἀφιερῶσαντες τοιοῦτοι εἶναι ἄνθρωποι οἷοι καὶ νῦν εἰσι μάγοι τε καὶ καθάρται καὶ ἀγύρται καὶ ἀλαζόνες, ὅκοσοι δὴ προσποιόνται σφόδρα θεοσεβῆες εἶναι καὶ πλεόν τι εἰδέναι»** » (Περί ιερής νόσου, Littré VI, σελ. 354, κεφ. 1 στ.22-25). Θεωρεί ότι είναι άτομα επιτήδεια, που στην προσπάθειά τους να καλύψουν την άγνοια και την αδυναμία τους να διαχειριστούν τα περιστατικά που αντιμετωπίζουν, επικαλούνται θεικά αίτια της νόσου και προσπαθούν να τη «θεραπεύσουν» με «εξαγισμούς και ξόρκια», περιέργες διατροφικές και συμπεριφορικές οδηγίες. Ο λόγος που επενδύουν την πάθηση με υπερφυσικές ιδιότητες και προφασίζονται ότι γνωρίζουν περισσότερα για αυτή από τους υπόλοιπους είναι ασφαλώς για να μπορούν να ισχυριστούν ότι, εφόσον ο ασθενής έχει καλή εξέλιξη, πρόκειται για προσωπική τους επιτυχία, ενώ εάν παρουσιάσει άσχημη έκβαση, ευθύνονται οι θεοί και όχι οι ίδιοι. Εύλογο ο συγγραφέας παρατηρεί πως σε περίπτωση που η νόσος θα μπορούσε να ελεγχθεί με τα διαιτητικά μέσα και τα αντικείμενα που χρησιμοποιεί ο πάσχων, τότε αυτοί οι παράγοντες θα μπορούσαν να επηρεάζουν και την πορεία της, άσχετα από θεικές παρεμβάσεις και δυνάμεις.

Μέσα από αυτό το πρίσμα υποστηρίζεται στη συνέχεια πως η προαναφερθείσα προσέγγιση παθήσεων όπως η επιληψία δεν απονέει ούτε στο ελάχιστο ιερότητα ή ευσέβεια, σε αντίθεση με ό,τι επικαλούνται οι επιβουλητές της. Με την ίδια λογική που κάποιος ισχυρίζεται ότι είναι σε θέση να «εξορκίσει» αρρώστιας με ιεροτελεστίες και θεραπείες αυτού του είδους, μπορεί και να τις προκαλέσει στους συνανθρώπους του. Στην περίπτωση αυτή τα αίτια της νόσου δεν είναι πλέον θεικές αλλά ανθρώπινες παρεμβάσεις. Όλα τα ανωτέρω τεχνάσματα επομένως οδηγούν στον αποπροσανατολισμό του κόσμου από τον πραγματικό χαρακτήρα της πάθησης, αποτελούν μέσο δαιμονοποίησής της και αποσκοπούν στην δημιουργία εντυπωσιασμού ή αντιπερισπασμού. **«Τοιαῦτα λέγοντες καὶ μηχανεύμενοι προσποιόνται πλεόν τι εἰδέναι, καὶ ἄνθρωπος ἐξαπατέουσι...»** (Περί ιερής νόσου, Littré VI, σελ. 358, κεφ. 1 στ. 62-63)

Σύμφωνα με τον Jacques Jouanna (γάλλος ακαδημαϊκός, ελληνιστής, ιστορικός της ιατρικής και μελετητής του corpus Hippocraticum), η πιο πάνω μαρτυρία είναι πιθανόν η πρώτη στην παγκόσμια ιστορία των ιδεών που επιχειρεί να χαράξει μια σαφή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην ορθολογική ιατρική και στη μαγικό-θρησκευτική θεώρηση της ασθένειας¹⁴. Επιπρόσθετα, πολλοί μελετητές συμφωνούν και επισημαίνουν ότι η δημόσια αυτή ομολογία και δήλωση του Ιπποκράτη χρειάζεται μεγάλο θάρρος και έχει τεράστια σημασία για τη χρονική στιγμή που ειπώθηκε.

Είναι η εποχή που ο Σωκράτης καταδικάστηκε να πει το κώνειο γιατί εισηγή «καινά δαιμόνια» και οι Αθηναίοι ναύαρχοι, οι νικητές της ναυμαχίας των Αργινουσών (406 π.Χ.), καταδικάστηκαν σε θάνατο, γιατί δεν συνέληξαν τους νεκρούς από τη θάλασσα¹⁵.

Στη συνέχεια του έργου, ο συγγραφέας εξακολουθεί να δίνει έμφαση στην αγυρτεία των δήθεν θεραπευτών της «ιερής νόσου». Πέρα από την αλαζονική και επιτηδευμένη στάση αυτών των συγκεκριμένων «μάγων και αγυρτών», παρουσιάζει και τις απόψεις απλών ανθρώπων που εφησυχάζονται να αποδίδουν θεικές διαστάσεις σε εμπειρίες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι, σε μια προσπάθεια να τις εξωραίσουν, να τις εξευμενίσουν και συνεπώς να τις αποδεχτούν ευκολότερα. Με αφορμή την παρουσίαση αυτής της νοοτροπίας, συνεχίζει την ανάλυσή του περιγράφοντας με θαυμάσιο τρόπο τη σημειολογία των εστιακών και γενικευμένων επιληπτικών κρίσεων¹⁶ και εξηγεί πώς τα επιμέρους χαρακτηριστικά τους θα μπορούσε κάποιος να τα αντιστοιχίσει σε ιδιότητες θεοτήτων της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας. «Έτσι, αν η φωνή του αρρώστου μοιάζει με της κασίκας τη φωνή, αν χτυπούν τα δόντια του ή έχει σπασμούς από τα δεξιά, λένε πως η Μντέρα των θεών είναι που έστειλε την αρρώστια. Αν, αντίθετα, η φωνή το είναι πιο διαπεραστική και πιο δυνατή, λένε ότι το πράγμα μοιάζει με άηλογο και βεβαιώνουν ότι αιτία είναι ο Ποσειδώνας. Επίσης, αν αφήσει-χωρίς να το καταλάβει- να του ξεφύγουν τίποτα κόπρανα, πράγμα που συμβαίνει πολλές φορές όταν τους πιάνει η αρρώστια, τότε ονοματίζουν την αρρώστια από την Ενοδία^{2*}. Αν όμως αυτό συμβαίνει πιο συχνά και τα κόπρανα είναι πιο λεπτά –όπως των πουλιών-, τότε είναι ο Απόλλων ο Νόμιος. Αν βγάξει αφρούς από το στόμα του και κλωτσάει, υπεύθυνος είναι ο Άρns. Αν τη νύχτα βλέπουν μπροστά τους εικόνες φρίκης και τρόμου, αν σαλπείει το μυαλό τους και πηδώντας από το κρεβάτι τους, ορμούν να βγουν έξω από το σπίτι, τότε λένε πως η Εκάτη³ έπεσε επάνω τους και οι ήρωες^{*} κάνουν εφόδους.»³ **«κῆν μὲν γὰρ αἶγα μιμῶνται, κῆν βρύχωνται, κῆν τὰ δεξιὰ σπῶνται, μντέρα θεῶν φασὶν αἰτίνην εἶναι. Ἦν δὲ ὀξύτερον καὶ εὐτονώτερον φθέγγηται, ἵππῳ εἰκάζουσι, καὶ φασὶ Ποσειδῶνα αἴτιον εἶναι. Ἦν δὲ καὶ τῆς κόπρου τι παρέη, ὃ πολλήκις γίνεται ὑπὸ τῆς νόσου βιαζομένοισιν, Ἐνοδίου πρόσκειται ἢ προσωνομήν ἦν δὲ λεπτότερον καὶ πυκνότερον, οἶον ὄρνιθες, Ἀπόλλων νόμιος. Ἦν δὲ ἄφρον ἐκ τοῦ στόματος ἀφήναι καὶ τοῖσι ποσὶ ἠλακτίζη, Ἄρns τὴν αἰτίνην ἔχει. Ὀκόσα δὲ δείματα νυκτὸς παρίσταται καὶ φόβοι καὶ παράνοιαι καὶ ἀναπνηδῆσις ἐκ τῆς κλίνης καὶ φόβητρα καὶ φεύξιες ἔξω, Ἐκάτης φασὶν εἶναι**

2* Ενοδία: αναφορά σε διάφορες θεότητες, κυρίως την Άρτεμη. Εκάτη : Προστάτιδα των δρόμων και αφέντρα των στοιχείων. Ἡρωες : πνεύματα πεθαμένων ανθρώπων (μτφ- σχόλια Δ. Λυπουρήs, Ιπποκρατική Ιατρική, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1983)

ἐπιβολὰς καὶ ἠρώων ἐφόδους.» (Περὶ ἱερῆς νόσου, Littré VI, σελ. 360-362, κεφ. 1 στ. 83-93)

Εμμένει ωστόσο στην αρχική του άποψη ότι οποιαδήποτε παρέμβαση με σκοπό τον «εξαγνισμό» από την πάθηση μέσω ιεροτελεστιών αποτελεί ουσιαστικά βλασφημία και ασέβεια, καθώς πιστεύει ότι το ανθρώπινο σώμα δεν μπορεί να σπιλωθεί από κάτι θείο και αμόλυντο. Το νόημα της κάθαρσης είναι η κάθαρση από «σφάλματα» που έχουν να κάνουν με τη δική μας φθαρτή φύση και όχι με τους θεούς.

Αιτιολογία

«Ἄλλῃ γὰρ αἴτιος ὁ ἐγκέφαλος τούτου τοῦ πάθεος, ὡσπερ καὶ τῶν ἄλλων νοσημάτων τῶν μεγίστων» (Περὶ ἱερῆς νόσου, Littré VI, σελ. 366, κεφ. 3 στ. 1-2).

Επηρεασμένος από τη φιλοσοφική δοξασία του Διογένη Απολλωνιάτη (προσωκρατικός φιλόσοφος του 5ου π.Χ. αι. : διατύπωσε τη θεωρία περί ιδιαίτερου κινητικού παράγοντα, ο οποίος είναι ο νους και αποτελεί την αρχή του σύμπαντος, περιέγραψε με λεπτομέρεια το σύστημα φλεβών του σώματος και θεωρούσε ότι τελικός αποδέκτης των εξωτερικών ερεθισμάτων είναι ο εγκέφαλος) και του Αλκμαίωνα του Κροτωνιάτη (εκπρόσωπος της ιατρικής σχολής του Κρότωνος, 6ος π.Χ. αι. , θεωρούσε τον εγκέφαλο ως κεντρικό ὄργανο του σώματος και ἔδρα των αισθήσεων και της νόησης: **«ἀπάσας δὲ τὰς αἰσθήσεις συνηρτῆσθαί πως πρὸς τὸν ἐγκέφαλον διὸ καὶ πηροῦσθαι κινουμένου καὶ μεταλλάττοντος τὴν χώραν ἐπιλαμβάνειν γὰρ τοὺς πόρους, δι' ὧν αἱ αἰσθήσεις»**^{3*}, ο συγγραφέας θεωρεί ότι η αιτία της επιληψίας βρίσκεται στον εγκέφαλο, όπως και για τα ἄλλα «μέγιστα» νοσήματα. Για να υποστηρίξει την πεποίθησή του, παραθέτει κάποια ανατομικά στοιχεία και περιγράφει πώς συνδέεται ο εγκέφαλος με το υπόλοιπο σώμα μέσω πολυάριθμων φλεβών, τόσο τοπογραφικά όσο και λειτουργικά. Στα κεφάλαια που ακολουθούν αναλύει τη θεωρία του περί φλεβών και φλέγματος ως παθογενετικό μηχανισμό της «ιερῆς νόσου». Τοποθετεί την έναρξη της πάθησης στην εμβρυϊκή ζωή, την οποία χαρακτηρίζει ως ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο της ανθρώπινης ζωής, καθώς μπορεί να επηρεάσει τη διαμόρφωση του εγκεφάλου και των υπολοίπων ὀργάνων. **«Ἄρχεται δὲ φύεσθαι ἐπὶ τοῦ ἐμβρύου ἔτι ἐν τῇ μήτρῃ ἐόντος καθαίρεται γὰρ καὶ ἀνθήει, ὡσπερ τὰ ἄλλα μέρεα, πρὶν γενέσθαι, καὶ ὁ ἐγκέφαλος»** (Περὶ ἱερῆς νόσου, Littré VI, σελ. 368, κεφ. 5 στ. 2-4). Η κύρια ιδέα της θεωρίας είναι ότι, για να είναι υγιής ένας οργανισμός, πρέπει να διατηρεῖται μια ισορροπία ανάμεσα στην ποσότητα των εκκρίσεων που παράγεται και παροχετεύεται από το ανθρώπινο σώμα. Στόχος είναι να συντελεῖται «κάθαρση» του φλέγματος ώστε να αποφεύγεται η συμφόρηση στην κυκλοφορία του αίματος ή η παρεμπόδιση στην κυκλοφο-

ρία του «πνεύματος». Ο συγγραφέας του «Περὶ ἱερῆς νόσου» θα στηρίξει την άποψή του σε ανατομικές εγκεφάλων αιγών που πάσχουν από την ασθένεια για να αποδείξει τα παθολογικά και ἄρα φυσικά αίτια της πάθησης και να καταρρίψει την άποψη της θεϊκής της προέλευσης. Στα ιπποκρατικά κείμενα εντοπίζουμε καταγραμμένες αρκετές περιπτώσεις, όπου περιγράφεται κάτι που μοιάζει με πείραμα, όπως η περίπτωση των πηλίνων δοχείων.

Η φυσική αυτή εξήγηση δεν αφορά μόνο την εμφάνιση της νόσου ἄλλῃ και τις διαφορετικές εκδηλώσεις της. Η προαναφερθείσα θεωρία σχετίζεται με τα επιμέρους συμπτώματα και σημεία καθώς και τις μορφές των επιληπτικών κρίσεων ανάλογα με το σημείο του σώματος και τις φλέβες που πλήττονται από το παθολογικό φλέγμα. Επισημαίνεται ότι η αιτία της επιληψίας εντοπίζεται στον εγκέφαλο. Για να αναδειχθεί η σημασία του ὀργάνου αυτού και ο κεντρικός ρόλος που διαδραματίζει στον ανθρώπινο οργανισμό, τα κεφάλαια που ακολουθούν αφιερώνονται στην περιγραφή μερικών από τις πλέον βασικές λειτουργίες του. Συγκεκριμένα τονίζεται με ἔμφαση ότι ο εγκέφαλος αποτελεί την μόνη πηγή των συναισθημάτων, τόσο των ευχάριστων όσο και των δυσάρεστων. Εκεί εδράζονται όχι μόνο οι ψυχικές ἄλλῃ και οι ανώτερες νοητικές λειτουργίες, όπως η σκέψη και η «κορωνίδα» ὄλων, η συνείδηση. Χάρη στις πολλές διαφορετικές διεργασίες του ο άνθρωπος είναι σε θέση να επεξεργάζεται και να αξιολογεί τις εμπειρίες του, με ἄλλοτε ἄλλα κριτήρια, και να τις βιώνει μέσα από ποικίλα πρίσματα, ώστε ποτέ μια στιγμή να μην είναι ὅμοια με ἄλλη...

«Εἰδέναι δὲ χρὴ τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἐξ οὐδενὸς ἡμῖν αἱ ἡδοναὶ γίνονται καὶ αἱ εὐφροσύναι καὶ γέλωτες καὶ παιδιαὶ ἢ ἐντεῦθεν, καὶ ἡῦπαι καὶ ἄνιαι καὶ δυσφροσύναι καὶ κλαυθμοί. Καὶ τούτῳ φρονεῦμεν μάλιστα καὶ νοεῦμεν καὶ βλέπομεν καὶ ἀκούομεν καὶ γινώσκομεν τὰ τε αἰσχρὰ καὶ τὰ κατὰ καὶ τὰ κακὰ καὶ ἀγαθὰ καὶ ἡδέα καὶ ἀηδέα, τὰ μὲν νόμῳ διακρίνοντες, τὰ δὲ τῷ ξυμφέροντι αισθανόμενοι, τῷ δὲ καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς ἀηδίας τοῖσι καιροῖσι διαγινώσκοντες, καὶ οὐ ταῦτὰ ἀρέσκει ἡμῖν.» (Περὶ ἱερῆς νόσου, Littré VI, σελ. 386, κεφ. 14 στ. 1-8)

«Οπωσδήποτε, οι άνθρωποι πρέπει να γνωρίζουν ότι η μοναδική πηγή από όπου προέρχονται οι ηδονές και οι χαρές μας, τα γέλια και τα αστεία είναι ο εγκέφαλος, το ίδιο και οι ἡῦπαι και οι στενοχώριες, οι βαρυθυμίες και τα κλάματα. Χάρη σ' αυτήν κυρίως σκεπτόμαστε, βλέπουμε, ακούμε, και ξεχωρίζουμε το ἄσχημο από το ὄμορφο, το κακό από το καλό, το ευχάριστο από το δυσάρεστο, ἄλλοτε ἔχοντας για κριτήριο τη συνήθεια, ἄλλοτε αξιολογώντας τα πράγματα κατά το συμφέρον μας, και ἄλλοτε ὀρίζοντας τι είναι ευχάριστο και τι δυσάρεστο ανάλογα με τη διάθεση της στιγμῆς – ὁπότε δεν μας ἀρέσει πάντοτε το ίδιο πράγμα»¹⁷

Περιγράφεται επίσης με σαφήνεια ότι ο εγκέφαλος είναι η αιτία των ψυχικών παθήσεων. Από αυτόν πηγάζουν οι φοβίες και το ἄγχος, οι διαταραχές του

3* Θεόφραστος, Περὶ αἰσθήσεων 26

ύπνου και της συμπεριφοράς, οι ανυπόστατες έγνοιες και η εσφαλμένη αντίληψη της πραγματικότητας. Όταν νοσεί ο εγκέφαλος τότε προκαλείται σύγχυση στον οργανισμό και εκδηλώνονται αφύσικες συμπεριφορές. **“Τῷ δὲ αὐτῷ τούτῳ καὶ μαινόμεθα καὶ παραφρονέομεν, καὶ δείματα καὶ φόβοι παρίστανται ἡμῖν τὰ μὲν νύκτωρ, τὰ δὲ μεθ’ ἡμέρην, καὶ ἐνύπνια καὶ πλάνοι ἄκαιροι, καὶ φροντίδες οὐκ ἰκνεύμεναι, καὶ ἀγνωσίη τῶν καθεστεῶτων καὶ ἀηθία καὶ ἀπειρίη. Καὶ ταῦτα πάσχομεν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου πάντα, ὅταν οὗτος μὴ ὑγιαίνει...”** (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ. 386-388, κεφ. 14 στ. 8-13)

Επιδημιολογία, μορφές, προδιαθεσικοί παράγοντες

Η επιληψία λοιπόν δεν είναι πιο θεική σε σχέση με τις υπόλοιπες ασθένειες. Αντιθέτως έχει τα δικά της χαρακτηριστικά και τη δική της αιτία. Επιπλέον, είναι πάθηση με δυνατότητα ίασης. Εδώ ο συγγραφέας αναφέρει την ύπαρξη χρόνιας μορφής της νόσου, την οποία και θεωρεί δυσκολότερη να αντιμετωπιστεί με φάρμακα. Τονίζει επίσης πως η επιληψία, όπως και άλλες νόσοι, διέπεται σαφώς από την αρχή της κληρονομικότητας και δεν προσβάλλει αδιακρίτως όλο τον πληθυσμό. **«Ἄρχεται δὲ ὡσπερ καὶ τὰλλα νοσήματα κατὰ γένος»** (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ. 364, κεφ.2 στ. 7). Επιπρόσθετα, με βάση την θεωρία των χυμών, αναγνωρίζει διαφορετικές μορφές της νόσου. Αυτό αποτελεί, όπως αναφέρει, ακόμα μία ισχυρή απόδειξη ότι δεν πρόκειται για θεόσταλη πάθηση, γιατί στη περίπτωση αυτή δεν θα μπορούσε να ξεχωρίσει κάποιος ανάλογα επιμέρους γνωρίσματα. **«...εἰ γὰρ ἐκ φλεγματώδους φλεγματώδους, καὶ ἐκ χολώδους χολώδους γίνεται, καὶ ἐκ φθινώδους φθινώδους, καὶ ἐκ σπληνώδους σπληνώδους, τί κωλύει ὄτῳ πατὴρ καὶ μήτηρ εἶχeto, τούτῳ τῷ νοσήματι καὶ τῶν ἐγγόνων ἔχεσθαι τινα; ὡς ὁ γόνος ἔρχεται πάντοθεν σώματος, ἀπὸ τε τῶν ὑγιερῶν ὑγιερὸς, ἀπὸ τε τῶν νοσερῶν νοσερός. Ἐτερον δὲ μέγα τεκμήριον ὅτι οὐδὲν θειότερόν ἐστι τῶν λοιπῶν νοσημάτων τοῖσι γὰρ φλεγματώδεσι φύσει γίνεται τοῖσι δὲ χολώδεσιν οὐ προσπίπτει καίτοι εἰ θειότερόν ἐστι τῶν ἄλλων, τοῖσιν ἅπασιν διακρίνειν μήτε χολώδεα μήτε φλεγματώδεα.»** (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ. 364-366, κεφ. 2 στ.7-17). Επισημαίνεται ότι η πάθηση προσβάλλει ασθενείς με φλεγματική ιδιοσυγκρασία και δεν προσβάλλει ανθρώπους με χολώδη χαρακτηριστικά.

Διακρίνονται με σαφήνεια οι επιληπτικές κρίσεις που αντιστοιχούν στις ονομαζόμενες εστιακές κρίσεις ενώ η παρακάτω περιγραφή περιλαμβάνεται στο 7ο κεφάλαιο και ομοιάζει πολύ με την γενικευμένη επιληπτική κατάσταση (status epilepticus)¹⁶: **«ἄφωνός τε γίνεται καὶ πνίγεται, καὶ ἀφρὸς ἐκ τοῦ στόματος ἐκρέει, καὶ οἱ ὀδόντες συνηρείκασι, καὶ αἱ χεῖρες συσπῶνται, καὶ τὰ ὄμματα διαστρέφονται, καὶ οὐδὲν φρονέουσιν, ἐνίοισι δὲ καὶ ὑποχωρεῖ ἢ κόπρος κάτω καὶ**

ταῦτα γίνεται ὅτε μὲν ἐς τὰ ἀριστερὰ, ὅτε δὲ ἐς τὰ δεξιὰ, ὅτε δὲ ἐς ἀμφοτέρα» (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ. 372, κεφ. 7 στ. 2-7)

Γίνεται ειδική αναφορά σε επιδημιολογικά στοιχεία της πάθησης και διαχωρίζεται η παιδική επιληψία από αυτήν των ενηλίκων. Περιγράφεται ότι στα μικρά παιδιά οι προσβολές είναι πιο σοβαρές, καθώς μπορεί να αποβούν θανατηφόρες ή να επιφέρουν μόνιμες αναπηρίες και δυσμορφίες: **«Καὶ ὅκοσα μὲν παιδία σμικρὰ κατάληπτα γίνεται τῇ νόσῳ ταύτῃ, τὰ πολλὰ ἀποθνήσκει»** (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ. 374, κεφ 8 στ. 1-2). Οι λόγοι της επιληψίας στα παιδιά είναι η ρευστοποίηση και η έκκριση του φλέγματος που επισυμβαίνει όταν θερμανθεί το κεφάλι από τον ήλιο ή την φωτιά και αιφνιδίως ο εγκέφαλος αισθανθεί «ρίγος». Το ίδιο περίπου συμβαίνει εάν τρομάξει το παιδί, ακούγοντας κάποιον να φωνάζει, ή εάν κλαίγοντας δεν μπορεί να αναπνεύσει, κατάσταση που συμβαίνει συχνά στην παιδική ηλικία και θυμίζει αυτό που ονομάζουμε σήμερα κρίσεις κατακράτησης της αναπνοής^{15,18}.

Καλύτερη πρόγνωση έχουν τα άτομα ώριμης ηλικίας, **«Τοὺς δὲ πρεσβυτέρους οὐκ ἀποκτείνει, ὅκοταν ἐπιγένηται, οὐδὲ διαστρέφει»** και ο ασθενής συνεχίζει να έχει συνείδηση του εαυτού του – **«...καὶ τὸ φρόνημα ἐγγίνεται...»** (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ. 376, κεφ. 9 στ. 1-2, 5-6). Ιδιαίτερα επικίνδυνες είναι οι επιληπτικές της νόσου στην κατηγορία των υπερηλικών: **«Τοῖσι δὲ πρεσβυτάτοισιν ὅκοταν ἐπιγένηται τοῦτο τὸ νόσημα, διὰ τοῦτο ἀποκτείνει ἢ παράπληκτον ποιεῖ»** (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ.378, κεφ. 9 στ. 7-8). Υπάρχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την εμφάνιση της ασθένειας σε κάθε ηλικιακή ομάδα. Την κυριότερη αιτία για την εκδήλωσή της αποτελεί η συμφόρηση που προκαλείται από συσσώρευση υγρού γύρω από τον εγκέφαλο.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της πάθησης που περιγράφεται είναι η επιληπτική αύρα δηλαδή ότι οι ασθενείς «προαισθάνονται» τις επερχόμενες κρίσεις και συνήθως κρύβονται από τους υπόλοιπους ανθρώπους αποφεύγοντας την έκθεση σε κοινή θέα **«ὑπ’ αἰσχύνῃς τοῦ πάθεος καὶ οὐχ ὑπὸ φόβου, ὡς οἱ πολλοὶ νομίζουσι, τοῦ δαιμονίου»** (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ. 382, κεφ. 12 στ. 5-6). Τα μικρά παιδιά ενώ αρχικά πέφτουν όπου τύχει, καθώς πληθαίνουν οι κρίσεις και προαισθάνονται την επικείμενη προσβολή τρέχουν στην μητέρα τους από το δέος και τον φόβο που δοκιμάζουν. **«Τὰ δὲ παιδάρια τὸ μὲν πρῶτον πίπτουσιν ὅπῃ ἂν τύχῳσιν ὑπὸ ἀηθίης ὅταν δὲ πλεονάκεις κατάληπτοι γένωνται, ἐπειδὴν προαισθῶνται, φεύγουσι παρὰ τὰς μητέρας ἢ παρὰ ἄλλων ὄντινα μάλιστα γινώσκουσιν, ὑπὸ δέους καὶ φόβου τῆς πάθης τὸ γὰρ αἰσχύνεσθαι παῖδες ὄντες οὕτω γινώσκουσιν.»** (Περί ιερής νόσου, Litré VI, σελ. 382-384, κεφ. 12 στ. 6-10)

Ο συγγραφέας του «Περί ιερής νόσου» αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στις κλιματο-λογικές συνθήκες ως

εξωγενείς παράγοντες για την εκδήλωση της νόσου. Φρονεί ότι οι μεταβολές των ανέμων (κυρίως οι νότιοι άνεμοι), οι μεταβολές της θερμοκρασίας και η έκθεση της κεφαλής στον ήλιο δρουν επιβαρυντικά και ότι οι επιληπτικές κρίσεις επηρεάζονται από τις εποχές και από τις καιρικές συνθήκες καθώς προκαλούν μεταβολές του φλέγματος και του πνεύματος. Ο συγγραφέας εξάλλου υπενθυμίζει ότι η αιτία για την φθορά του εγκεφάλου και την αλλοίωση των λειτουργιών του είναι το φλέγμα και η χολή, άποψη που συνάδει με τη γενικότερη θεωρία του περί φλεβών και φλέγματος ως παθογενετικό αίτιο της ιερής νόσου. Υπό αυτό το σκεπτικό, συνεχίζοντας την ανάλυσή του, περιγράφει τα διάφορα είδη ψυχικών παθήσεων και διακρίνει αυτά που είναι παραγωγικά, χρόνια ή συνοδεύονται από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως οι διαταραχές μνήμης, η άρση των αναστολών, οι ψευδαισθήσεις, η διέγερση και η κατάθλιψη, σε συνάρτηση πάντα με τις μεταβολές που διενεργούνται στον εγκέφαλο.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, ο εγκέφαλος είναι ένα όργανο κεφαλαιώδους σημασίας για τον άνθρωπο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, αποτελεί ένα είδος «διερμνέα» που επιτρέπει στον άνθρωπο, όταν είναι υγιής, να αντιλαμβάνεται ό,τι συμβαίνει γύρω του. **«Κατὰ ταῦτα νομίζω τὸν ἐγκέφαλον δύναμιν πλείστην ἔχειν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ οὗτος γὰρ ἡμῖν ἐστὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ἡέρος γινομένων ἐρμνεύς, ἢν ὑγιαίνων τυγχάνη»** (Περί ιερής νόσου, Littré VI, σελ. 390, κεφ. 16 στ. 1-3) Τονίζεται εκ νέου ότι αποτελεί την έδρα της νόησης και της αντιληπτικής ικανότητας, ενώ αποσαφηνίζεται ότι συνιστά το κέντρο των εντολών που αποστέλλονται στο υπόλοιπο σώμα, συντονίζοντας τη λειτουργία του.

Ο συγγραφέας μέσα από την παραπάνω ανάλυση, διαφοροποιείται ριζικά από την επικρατούσα έως τότε άποψη ότι το διάφραγμα ή η καρδιά αποτελούν την έδρα των νοτικών διεργασιών. Αποδίδει το ρόλο αυτό αποκλειστικά στον εγκέφαλο και επιχειρεί να αποδείξει ότι η λειτουργία του είναι καθοριστική εν γένει για τον ανθρώπινο οργανισμό.

Αντιμετώπιση

Το τελευταίο κεφάλαιο του έργου αποτελεί τον επίλογο της πραγματείας. Υπενθυμίζει και συνοψίζει τη βασική άποψη ότι η επιληψία δεν διαφέρει από τις υπόλοιπες ασθένειες, σε ό,τι αφορά στις αιτίες και τους παράγοντες (ενδογενείς ή εξωγενείς) που την επηρεάζουν. Δεν είναι περισσότερο θείκη και λιγότερο ανθρώπινη από τις υπόλοιπες. Πρόκειται για μια πάθηση με ιδιόζουσα φύση και ξεχωριστή δυναμική, η οποία ωστόσο δεν πρέπει να ξενίζει και να οδηγεί σε αδιέξοδα. Είναι ιάσιμη νόσος και διέπεται από την ίδια βασική αρχή των αντιθέτων που συνοδεύει συνολικά την ιατρική, να αντιμετωπίζεται δηλαδή προσφέροντας ό,τι είναι το πιο αντίθετο και «πολέμιο», ποτέ όμως το «φίλον και σύνθηες». Η

αρρώστια ευδοκιμεί και αναπτύσσεται με ό,τι είναι σύμφωνο με αυτήν και φθείρεται με κάθε τι ενάντιο:

«Χρὴ δὲ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ νούσῳ καὶ ἐν τῆσιν ἄλλῃσιν ἀπάσῃσι μὴ αὖξιν τὰ νοσήματα, ἀλλὰ σπεύδειν τρύχειν προσφέροντα τῇ νούσῳ τὸ πολεμιώτατον ἐκάστη, καὶ μὴ τὸ φίλον καὶ σύνθηες ὑπὸ μὲν γὰρ τῆς συνθηείης θάλλῃ καὶ αὖξεται, ὑπὸ δὲ τοῦ πολεμίου φθίνει καὶ ἀμαυροῦται.» (Περί ιερής νόσου, Littré VI, σελ. 394-396, κεφ. 18 στ. 11-15)

Η ασθένεια εξάλλου συνδέεται με την ανισορροπία των σωματικών χυμών και η θεραπευτική αγωγή προσανατολίζεται προς την αποκατάσταση της ισορροπίας. Η ρύθμιση της διατροφής, η σωματική άσκηση και η κάθαρση του σώματος από τις πλεονάζουσες ουσίες μέσω φλεβοτομής, αφαίμαξης, διουρητικών, εμετικών και υπακτικών, ήταν συνήθεις θεραπευτικές τακτικές. Ανάμεσα στα καθήκοντα του ιατρού επίσης ήταν η παρατήρηση των περιβαλλοντικών παραγόντων, η ενδυνάμωση της πρωτογενούς ζωικής δύναμης (φύσις) και η ενίσχυση της φυσικής αμυντικής προσπάθειας με προληπτικές παρεμβάσεις ώστε να επιτευχθεί η επιθυμητή θεραπευτική έκβαση¹⁹.

Όποιος ιατρός καταφέρει με την δίαιτα να διατηρήσει το σώμα του ασθενούς υγρό ή ξηρό, θερμό ή ψυχρό, αυτός θα μπορούσε να θεραπεύσει την νόσο και να πλήξει τα φυσικά αίτια που οδηγούν στην πάθηση, με την προϋπόθεση να αξιολογήσει ποια ενέργεια είναι χρήσιμη στην εκάστοτε περίπτωση και να χρησιμοποιήσει τα κατάλληλα μέσα, αποφεύγοντας τους εξαγνισμούς, τις μαγανείες και άλλες αγυρτείες αυτού του είδους:

«Ὅστις δε ἐπίσταται ἐν ἀνθρώποισι τὴν τοιαύτην μεταβολὴν καὶ δύναται υγρὸν καὶ ξηρὸν ποιεῖν καὶ θερμὸν καὶ ψυχρὸν ὑπὸ διαίτης τὸν ἀνθρώπων, οὗτος καὶ ταύτην τὴν νόσον ἰώτω ἀν, εἰ τοὺς καιροὺς διαγιγνώσκῃ τῶν συμφερόντων, ἀνευ καθαρμῶν καὶ μαγευμάτων καὶ πάσης ἄλλῃς βαναυσίης τοιαύτης» (Περί ιερής νόσου, Littré VI, σελ. 396, κεφ. 18 στ. 16-20)

Επίλογος

Ο συγγραφέας του «Περί ιερής νόσου» καταφέρει αναμφίβολα να ξεπεράσει την εποχή του και να έρθει σε άμεση σύγκρουση με επικρατούσες δοξασίες και δεισιδαιμονίες, που εμποδίζουν την ορθολογική άσκηση της ιατρικής. Προσεγγίζει την έννοια της υγείας με ευρύ και διορατικό τρόπο, καθώς συμπεριλαμβάνει σε αυτή όλο το φάσμα της ψυχικής και νοτικής ισορροπίας, χωρίς να περιορίζεται στη σωματική της διάσταση²⁰. Δεν διστάζει να απομυθοποιήσει μια νόσο που για την πλειονότητα των συμπολιτών του θεωρείται «ιερή» και απρόσιτη, αποκαλύπτοντας μάλιστα τα αθέμιτα κίνητρα και τη σκοπιμότητα των αγυρτών. Αναγνωρίζει τη σημασία του εγκεφάλου για τον ανθρώπινο οργανισμό, τοποθετεί ορθά σε αυτόν την έδρα των συναισθημάτων και των ανώτερων νοτικών λειτουργιών και εντοπίζει εύστοχα την οργανικότητα των ψυχικών παθήσεων.

Αν εξαιρέσει κανείς την αιτιολογία της νόσου και την θεωρία περί χυμών, η περιγραφή των κρίσεων, η ταξινόμησή τους και οι σκέψεις του συγγραφέα για την κληρονομική προδιάθεση της πάθησης αποτελούν πραγματικά επιστημονικά δεδομένα. Παρ' όλης τις απόψεις για τις αιτίες της πάθησης στο ιπποκρατικό κείμενο, το «Περί ιερής νόσου» αποτελεί ένα επαναστατικό -για τα δεδομένα της εποχής του- σύγγραμμα υψηλής επιστημονικής σκέψης που αποδίδει την ασθένεια σε διαταραχές της φυσιολογίας και σε φυσικά αίτια, καταδικάζει «τη μωρία και την αδιάντροπη αγυρτεία», επιχειρεί να εξηγήσει την φύση της ασθένειας με ορθολογικό τρόπο και εν μέρει καταφέρνει να ρίξει φως σε πτυχές μίας πάθησης που, παραδόξως ακόμα και στην σύγχρονη εποχή, αντιμετωπίζεται όχι σπάνια με αμνηχανία, προκατάληψη ή πραγματική θρησκοληψία. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι περαιτέρω σημαντικές πρόοδοι προς την κατεύθυνση αυτή καθυστέρησαν περισσότερο από 2000 χρόνια, μέχρι τον 19ο αι., με τις παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα του Hughlings Jackson.

Τέλος, το «Περί ιερής νόσου» αντιπροσωπεύει ένα σπάνιο και ανεκτίμητο κληροδότημα στην παγκόσμια πνευματική παρακαταθήκη καθώς υπενθυμίζει στην επιστημονική κοινότητα τους σκόπελους στην πρόοδο του ανθρώπινου πολιτισμού αλλά και την γενναία επιμονή του ανθρώπου στον αέναο αγώνα για γνώση και αλήθεια.

Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

1. Ιπποκράτους γένος κα βίος κατά Σωρανόν, Magni Hippocratis Opera Omnia, Carl Gottlob Kühn, Volume III, Lipsiae 1827, p. 850-851
2. Δ. Λυπουρήλης, Ιπποκράτης Ιατρική Θεωρία και Πράξη, εκδ ΖΗΤΡΟΣ, 2000, σελ. 15
3. Δ. Λυπουρήλης, Ιπποκρατική Ιατρική, εκδ. Παρατηρητής, Θεσ/νίκη, 1983
4. ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΑΠΑΝΤΑ, CLAVDII GALENI OPERA OMNIA, Ed. Carl Gottlob Kühn, Lipsiae, 1827, Vol. XIV, p. 676
5. ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΑΠΑΝΤΑ, CLAVDII GALENI OPERA OMNIA, Ed. Carl Gottlob Kühn, Lipsiae, 1825, Vol. X, p. 117
6. Γ. Πεντόγαλος, Εισαγωγή στην Ιστορία της Ιατρικής, Παρατηρητής, Θεσ/νίκη
7. uvres complètes d'Hippocrate, De la maladie sacrée, livre 6, ed. E. Littré, Paris 1849
8. Fredrich Carl Johann, Hippokratische Untersuchungen 1899, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung
9. H. Gossen, "Hippokrates" Pauly Wissowa, Realencyclopädie, VIII, 1913, σελ. 1801-1852
10. L. Edelstein, Περί αέρων und die Sammlung der Hippokratischen Schriften Berlin, 1931
11. W. H. S. Jones, Hippocrates with an English translation, Vol I, The Loeb Classical Library, 1923
12. M. Wellmann, Die Schrift Περί ιερής νόσου des Corpuw Hippocraticum, Sudhoffs Archiv fur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften; σ. 22, 290, 1929
13. M. Pohlenz, Hippokrates und der Begrundung der wissenschaftlichen Medizin, Berlin; σ. 31, 1938
14. Jouanna Jacques. Hippocrate de Cos et le Sacré. In: Journal des savants. 1989, N°1-2. pp. 3-22.
15. A. Stiga et al, Epilepsy in children in ancient Greece, Ann Clin Pediatr Univ Atheniensis 2003, 50(4): 388-394)
16. Ι. Λογοθέτης, Ι. Μυλωνάς, Νευρολογία, 3η εκδ., University Studio Press, Θεσ/νίκη, 1996; 38: 661-678
17. Λυμπεράκης, Σ. Α. Εγκέφαλος και Ψυχολογία. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997
18. Δ. Καραμπερόπουλος, Αναφορές για το παιδί στην Ιπποκρατική Συλλογή, Ανακοινώθηκε στο Διεθνές Ιπποκράτειο Ίδρυμα Κω, «Ιπποκρατική Ιατρική: Χθες-Σήμερα-Αύριο», Κωσ 25-28 Μαΐου 2007
19. «Hippocrates of Cos." Complete Dictionary of Scientific Biography. 2008. Encyclopedia.com. <<http://www.encyclopedia.com>>.
20. S.G. Marketos, P.K. Skiadas, The modern Hippocratic tradition. Some messages for contemporary medicine, Spine, 1999 Jun 1; 24(11): 1159-63
21. A.J.Riggs, J.E. Riggs, Epilepsy's role in the historical differentiation of religion, magic, and science, Epilepsia, 2005 Mar; 46(3):452-453
22. Π. Μπερεδήμας και συν., Βήματα στην Επιληψία, Τεύχος Α', Περιοδικές Εκδόσεις ΨΝΠΟ, Κατερίνη, 2005; 17-23
23. J. Lascaris, The art is long: on the sacred disease and the scientific tradition, Stud Anc Med, 2002; 25: 1-171
24. S.K. Majumdar, Corpus Hipocraticum "on the sacred disease", Bull Indian Inst Hist Med Hyderabad, 1998 Jul; 28(2): 111-118
25. V.Boudon-Millot, Art, science and conjecture, from Hippocrates to Plato and Aristotle, Stud Anc Med, 2005; 31:87-99
26. F. Steger, Ancient dietetics-lifestyle and medicine, NTM, 2004; 12(3): 146-60
27. L.Cilliers, F.P. Retief, Medical practice in Graeco-roman antiquity, urationis, 2006 May; 29(2):34-40
28. K.Engelhardt, Philosophy and medicine. Do they still have something to say to each other?, Dtsch Med Wochenschr, 2005 Dec 23; 130(51-52): 2967-70
29. A.Jori, Science, technology or art? Different concepts of medicine in the "Corpus Hippocraticum", Sudhoffs Arch Z Wissenschaftsgesch Beih, 2004; (54): 67-89
30. K. Engelhardt, Religion and medicine: partners or opposites?, Dtsch Med Wochenschr., 2003 Dec 19; 128 (51-52): 2695-97